

Tryggve Lundgren

Hortense och Pehr

*Av Tryggve Lundgren har tidigare utkommit
på Ultima Esperanza Books:*

Operation Zodiak – ett europeiskt epos (med Per Fole)	2014
I Garibaldi's tjänst	2015
Påminnelser – sex nordiska författare väl värda att lära känna	2016
Lokes sanning	2017

ISBN: 978-91-88263-49-0

**© Tryggve Lundgren
Visby 2018**

Omslagets framsida:
Bröllofsfoto från den 27 juni 1878.

**Ultima Esperanza Books
www.ultimaesperanzabooks.se**

Innehåll

- Stockholm i juni 1858 / 9*
Sensommar 1870 / 12
Pebr Hallberg, student i Lund / 17
Till Amerika / 20
Om Pebr Hallberg. Johan A Svensson berättar / 29
Hortenses brev till modern Elise / 37
Adjunkten gör entré / 40
Adjunkten i katedern / 44
Brev från Hortense till Betty / 47
Betty till Hortense / 52
Några ord om Halmstad / 55
Pebr blir ordinarie adjunkt / 57
Nytt brev från Hortense till Betty / 60
Ur Pebrs anteckningar från början av 1870-talet / 67
Till Betty igen / 70
Ur Johan A Svenssons anteckningar / 73
I Södern.. / 78
I Söndrum / 85
Åter i Portsmouth. Reserapport till Betty / 88
Kungabesök / 91
Om livet i Amerika / 94
Sista brevet till Sverige / 100
Åter i Sverige / 103
Mötet / 106
Dagboken / 111
Åter till Göteborg / 115
September 1876 / 121
November 1876 och våren 1877 / 125
Dags att gifta sig och sätta bo / 128
Ett eget hem / 131
Våren 1879 / 135
De sista åren / 139
En stilfull begravning / 142

Efterskrift / 147
Om källmaterialet • Ett liv i Halmstad
Kompletteringar och tillrättalägganden • Litteratur

Stockholm i juni 1858

Junikvällen känns ännu varm och doften är stark från syrenbuskarna i den lilla trädgården. Från husets inre hörs de två småsyskonens gälla röster och moderns hjälplösa försök att få dem tystare. De är bara tre och fyra år gamla och då hjälper inte ens att hota med fars vrede när han kommer hem från affären inne i stan. Hortense ler för sig själv åt ungarnas barnsliga pladder. Själv är hon nästan sex år gammal och alldeles för vuxen för att leka med småbarn. Hon sitter som vanligt på verandan och tittar ut över vattnet och upp mot Södra bergens grönska, mot varvet där ångfartygen som skall trafikera de stora haven håller på att byggas och mot Kastellholmens röda tegelbyggnad bakom vilken hon när som helst skall kunna se ekan komma glidande i den ännu ljusa kvällningen.

Så ser hon äntligen den lilla farkosten dyka upp. Det är Anders, bodbetjänten, som för ekan. Han är bara femton år gammal, men en kraftig och stark gosse och han ror med bestämda årtag. Bak i båten sitter viktualiehandlare Carl Johan Wretlind själv och njuter efter dagens id och möda. Det har han gjort sig förtjänt av ty han är en strävsam man som en gång för länge sedan lämnade sin västmanländska bergslagsmiljö för att söka sin lycka i huvudstaden. Han hade också haft tur, det måste han erkänna, för det var minsann inte alla som lyckats nå så långt som han. Hur många av dem som

gett sig av hade inte gått under av sjukdom och hårda umbäranden eller tagit till brännvinet, fattigmans enda tröst i en skoningslös tillvaro i en stad där få människor blev gamla.

Alldeles utan hjälp att klara de första åren i storstan hade han inte varit. Genom släktingar hade han fått tak över huvudet och genom en av dessa, som hade eget grönsaksstånd på Munkbron, hade han fått arbete inom torghandeln, där han så småningom kunde köpa in sig i rörelsen för att efter släktingens död helt ta över dennes verksamhet och skaffa sig en egen butik vid Järntorget med bredare varuutbud. Affären gick bra och nu hade han till och med två bodbetjänter, av vilka Anders var en, att hjälpa honom i butiken. Det gjorde det möjligt för honom att resa runt i Stockholmstrakten och skaffa förmånliga affärsförbindelser och även sköta bokföring och planering. Men i grunden var och förblev han handlaren Wretlind som gärna stod bakom disken och aldrig släppte kontakten med kunderna i affären.

Ekan förtöjer vid den egna bryggan intill Allmänna gränd och där kommer Hortense springande mot honom och han kastar upp henne i luften som han brukar och de slår följe den korta vägen upp till det stora, vita trähuset som även det ägs av viktualiehandlaren själv. Frun i huset, Maria Elisabeth Wretlind, eller Elise som hon kallas, född Frankenberg och storasyster Betty, hela åtta år äldre än Hortense, har redan maten färdig och nu vankas det rotmos och fläsk, mjölk till barnen, det nya bayerska lagerölet till de vuxna och en sup till herrn i huset.

Just så vill hon minnas sina tidiga år i kretsen av sina närmaste, men ändå lite vid sidan om, lite försiktigt be-

traktande omgivningen med klara ögon. Hon hör inte till dem som hörs och syns, men det har hon inget behov av heller. Hon är respekterad och känner sig älskad på ett självklart sätt både av far och mor och storasyster Betty som är så ljus och glad och vacker och som kan och vet så mycket och aldrig verkar känna någon avund mot den yngre systemen. Och lillebror och lillasyster då? Ja, de är som de är. Just inte mycket att säga något om. De växer väl till sig. Så ser det ut, men en kväll på hösten skall ekan dyka upp vid Kastellholmen med Anders vid årorna som vanligt, men ingen Wretlind sitter i aktern på båten. Strax före stängningsdags har han fallit ihop över disken i ett slaganfall och döden var ögonblicklig. Hon ser sig själv hasta ner till bryggan och möta den unge pojakens allvarliga blick. Hon ser modern skynda ner till dem och sen minns hon inte mer.

Hortense Wretlind. Bilden tagen i Stockholm den tredje maj 1870 då hon är 18 år gammal

Sensommar 1870

Ett drygt decennium går och nu sitter Hortense på tåget på väg mot sitt livs stora äventyr. Efter faderns död förändrades familjen Wretlinds förhållanden helt.¹⁾ Det visade sig att faderns ekonomiska ställning inte alls var så bra som man trott. Tiden präglades av väldiga konjunktursvängningar och den senaste djupa svackan hade haft en stark, negativ påverkan på viktualiehandlaren Wretlinds ekonomi liksom på andra

småföretagares som satsat mycket och balanserade på slak lina med små marginaler. Det fanns skulder i boet. Familjen måste lämna det rymliga huset vid Falkenbergsgatan i Djurgårdsstaden för enklare bostäder och när Betty fick arbete som typograf och lämnade hemmet på Södermalm dit man flyttat, föll det på Hortenses lott att bistå modern med alla köksbestyr och uppsikt över småsyskonen. Nu vid arton års ålder kände hon sig mer än någonsin som en vuxen kvinna. Trots att det inte blivit så mycket bevänt med skolgången hade hon på egen hand läst vad som fanns av böcker hemma och lånat av vänner som hon träffat i kyrkan. Prästens betyg från konfirmationen var mycket goda och på kvällarna skrev hon så ofta hon hade möjlighet i sin dagbok innan hon kröp till kojs.²⁾

Men nu började småsyskonen bli stora nog att själva överta Hortenses sysslor, och nu längtade hon ut i livet att själv tjäna sitt uppehälle utan att vara beroende av moderns skrala kassa och släktingars välvilja. Att ligga det allmänna till last var det sista hon ville, hellre svalt hon än utsatte sig för den skammen. Många berättelser hade hon hört om de stora möjligheterna som väntade för dem som emigrerade till Amerika, och genom kyrkan hade hon kommit i kontakt med snickaren Lars Johansson och hans hustru Helga som bestämt sig för att tillsammans med sina barn ta det avgörande steget över Atlanten till det stora landet i väster. De hade nyligen kommit till Amerika och nu hade de skrivit från Massachusetts och erbjudit sig att hjälpa henne med husrum den första tiden i det nya landet mot att hon hjälpte dem med det praktiska och med tillsynen av barnen. Allt detta om hon

ville och vågade följa i deras fotspår. Hortense hade inte varit sen att anta det lockande erbjudandet.

På Södra stationen väntade det väldiga järnloket som med ångans hjälp skulle ta henne till västkusten via Södertälje, Flen, Katrineholm, Hallsberg, Laxå, korsa Göta kanal, fortsätta mot Skövde, Falköping, Herrljunga och Alingsås. Där skulle hon stiga av Göteborgståget. Hon hade noga studerat kartan och lärt sig alla ortnamnen utantill.

På perrongen hade hon tagit ett ömt farväl på obestämd tid, kanske för alltid, av mor Elise och syskonen och i hennes lilla handväska låg färdbiljetten som på fjorton timmar skulle föra henne till Alingsås, där hennes kusin William (Wilhelm) skulle möta henne när hon steg av tåget efter sin första järnvägsresa och ledsaga henne till det Wretlindska hemmet strax utanför den lilla västgötska staden. Kusinen kände hon redan väl och det var ändå en trygghet för den unga damen som aldrig tidigare varit skild från sin mor och sin familj. Ångvisslan tjöt och tåget rullade i gång genom Nybodatunneln, landets första järnvägstunnel, och sedan bar det av genom det låglänta, mellansvenska landskapet. Äventyret hade börjat.

Hortense betraktar landskapet som flimrar förbi genom kupéfönstret. Betande boskap och människor i arbete på fälten. Ännu har inte landsbygden avfolkats och mekaniserats. Det sker gradvis. Vid mitten av 1800-talet bor nästan nittio procent av Sveriges ungefär fyra miljoner invånare på landsbygden och cirka tio procent i städer eller samhällen. Mindre än hundra år senare är siffrorna på grund av skiftesreformer och urbanisering de omvända. Den väldiga folkomflyttningen från land till stad har bara börjat år 1870. Den andra stora folkomflyttningen,

emigrationen, som hon själv är en del av, kommer på ett halvsekel att leda till att en dryg miljon svenskar utvandrar till Amerika.

Att bryta upp från sina rötter och lämna allt tryggt och invant för en ny och okänd miljö kanske kändes lika främmande oavsett om det skedde från land till stad eller till andra sidan av Atlanten.

Här sitter den artonåriga Hortense Wretlind på sin första järnvägsresa och ser för första gången sitt eget land som hon dagen därpå skall lämna, kanske för alltid.

Om Erik Wilhelm Wretlind är att säga att han var son till skräddaräldermannen och rådmannen i Nyköping, Hans Erik Wretlind, äldre bror till Hortenses far Carl Johan. Erik Wilhelm, eller kusin William som Hortense kallade honom, var född år 1838 och fjorton år äldre än hon var. Efter studentexamen i Uppsala och studier i medicin samt i medicinsk gymnastik vid Gymnastiska Centralinstitutet hade han disputerat för medicine dok-

Erik Wilhelm Wretlind – kusin William – var föregångsman inom socialmedicin och känd profil i den växande frikyrkörelsen.

torsgraden på en avhandling med titeln "Undersökningar rörande Stockholms mortalitet". Avhandlingen hade belönats med Svenska Läkarsällskapets halvsekelmedalj i silver. Med sin prisade avhandling och sin yrkesverksamhet blev Wretlind en föregångsman inom vad som långt senare fick ämnesbeteckningen socialmedicin. Efter disputationen flyttade Wretlind till Göteborg, där han öppnade privatpraktik och startade ett medicogymnastiskt institut, träffade Bertha Amalia Grén, gifte sig och fick två barn.

Redan under studieåren hade Wretlind gripits av den nya väckelserörelsen som spred sig som en löpeld genom Sverige och i Göteborg blev han en av initiativtagarna till grundandet av Betlehemskyrkan som stod den Evangeliska fosterlandsstiftelsen nära. Ofta befann han sig på resande fot och höll kontakten med likasinnade inom den snabbt växande frikyrkorörelsen som till exempel den jämnåriga P A Waldenström, som i motsats till Wretlind och fosterlandsstiftelsen helt skulle komma att bryta med den svenska statskyrkan. Inte sällan var han under sina besök i Stockholm en kär gäst i Hortenses hem och han hade säkert också ofta understött familjens uppehälle genom generösa bidrag. Hon såg fram mot att åter få möta honom och i två dagar vara hans gäst och träffa fru Bertha och se de små barnen och även vila ut inför avresan. Sista kvällen läser Wretlind för henne ur Psaltaren:

*Herren skall bevara dig för allt ont,
han skall bevara din själ.
Herren skall bevara din utgång
och din ingång från nu och till evig tid.*

Pehr Hallberg, student i Lund

Den unge mannen blickar mot oss på fotografiet från slutet av 1860-talet. Man lägger särskilt märke till det långa, mörka håret, ett arv från modern Götha som hade kolsvart hår och betydligt mörkare hy än vad som var vanligt i Sverige. Pehr har emellertid inte bruna ögon utan troligen mörkblå. Han ser ut att vara av medellängd och är spensligt byggd, med fina, känsliga anletsdrag och hans klädsel är nästan lite sprättig där han sitter för fotografen rak i ryggen och med en elegant knuten kravatt över den löstagbara stärkkragen. En poet, en skådespelare? Inte alls, fast kanske lite ändå. Han heter

Pehr Hallberg och läser kemi och biologi vid Lunds universitet och är en målmedveten ung man och även om han inte är främmande för att skriva lite vers ibland, är han allt annat än en världsfrånvärd drömmare.

För tillfället besväras han av en envis förkylning som inte tycks vilja släppa och han har hostat så mycket att det värker i revbenen. Egentligen borde han gå ner till kemiinstitutionen dit han har egen lånad nyckel och genomföra ett antal laborationer som han på grund av sin sjukdom ligger efter med.

Men det blir inget av med det idag heller. Han är för trött. På det enkla bordet i det lilla studentrummet som han hyr nära Mårtensstorget ligger en bok uppslagen. David Copperfield heter boken och han har fått den i gåva av sin morbror Charles Koopman, segelmästare i Göteborg, som inte sällan besöker London i affärer och passar på att besöka stadens välförsedda bokhandlar. Boken som han givit sin systerson är skriven av den omåttligt populära brittiske författaren Charles Dickens som Pehr läst flera romaner av och beundrar så mycket att han till och med försökt sig på att översätta smärre stycken av. Vid den här tiden är tyska annars det normala första främmande moderna språket som det undervisas i vid svenska läroverk. Men Pehr har gått i skolan i Göteborg och där har länge funnits en stark brittisk tradition som möjliggjort för honom att istället som första språk, vid sidan av latinets, välja det engelska språket.

Efter ytterligare ett hostanfall slår han sig ner vid bordet och läser fascinerad om de usla samhällsförhållandena i London och unge Davids kamp för att överleva i en skningslös tillvaro där endast de starkaste överlever. Snart lämnar han bordet för att fortsätta läsningen i liggan-

de ställning och en stund senare övermannas han av sömnens lockelse och faller i en timslång, välbehövlig slummer. Vaknar av att han fryser och ser på klockan att det är middagsdags. Så det blir att snygga till sig lite och besöka matlaget som han är en del av och få i sig lite föda. Det är annars ganska dåligt med den saken numera. Hans aptit är inte den bästa.

Sagt och gjort och strax kan vi se honom när han lite hukande pulsar genom snön som för ovanlighetens skull drabbat lärdomsstaden i Skåne redan i november detta år.

Vid matbordet i Tyra Petterssons kök sitter redan fem unga herrar och spisar stekt sill med lök och han slår sig ner på den fria platsen bredvid sin lite äldre gode vän Johan A Svensson från Halmstad. Man pratar om Frankrikes nesliga nederlag mot Preussen och om det stora upproret som pågår i Paris där stadens medborgare av alla samhällsklasser trotsar sin regering och bygger barrikader för att förhindra tyskarna att marschera in i staden.

De flesta av studenterna i matlaget beundrar den preussiska militärmakten som på kort tid vuxit sig så stark och tar oreserverat ställning för denna, men både Pehr och Johan har avvikande mening och känner större sympati för Frankrike. Ännu vet de inte att det är den egna regeringens trupper och inte preussarna som skall krossa Pariskommunen och avrätta sina landsmän som straff för deras olydnad.³⁾

Efter måltidens slut gör de båda unga herrarna sällskap och fortsätter diskussionen under en promenad runt Lundagård, innan det är tid att var och en drar sig hemåt för kvällen och natten.

Till Amerika

Det råder brittsommar i landet och i Göteborg är värmen nästan tryckande trots att det är en bra bit in i september och vid Packhuskajen ligger Wilsonlinjens nya linjefartyg Rollo och väntar på att de nästan niohundra passagerarna skall gå ombord. På kajen är det liv och rörelse, bärare bjuder ut sina tjänster, resenärer tar tårifyllda farväl av släkt och vänner och det är en faslig trängsel vid landgången där påstigningen just har börjat.

I folkvimlet kan man se en högre herre i cylinderhatt, bonjour och svart slängkappa som tillsammans med två damer i enkla resdräkter med långa kjolar, modesta kri-

Emigrantfartyget Rollo lämnar Göteborgs hamn med destination Hull.

noliner med liten turnyr och mantiljer kring huvud och axlar ansluta sig till de köande passagerarna. Den mindre av de båda unga kvinnorna är Hortense Wretlind och den andra lite längre är snickaren Lars Johanssons yngre syster Ellen, som i sista stund fått sin amerikabiljett och nyss anlänt med tåget från Stockholm och hälsats välkommen av doktor Wretlind och Hortense. De har tillbringat förmiddagen med att komplettera packningen i affärerna vid Sillgatan, där nödvändiga varor för resan har inhandlats. Passagerarna är tvungna att medföra mugg, tallrik, bestick och egen madrass utöver kappsäckar, koffertar och handbagage.

Så stiger de båda unga kvinnorna ombord och finner sin enkla andraklasshytt, men Hortense är snabbt uppe på däck igen för att vinka av den äldre kusinen, medan Ellen är kvar i hytten som saknar lås för att vakta kappsäckarna. Tjuverier förekommer och man kan inte vara nog försiktig. Så ljuder ångvisslan och båtens förtöjningar lossas och Rollo stävar majestätiskt ut genom Göteborgs hamnutlopp. Men Hortense står kvar med sin näsduk och viftar ända tills Erik Wilhem Wretlind bara syns som en liten prick i sin höga hatt.

Det varma och vackra vädret håller i sig det första dygnet och Hortense kan vila på sin brits och läsa sin medhavda reselektyr, Fredrika Bremers brev hem till systemern Agathe från amerikaresan 1849 till 1853. Hortense har för egna pengar köpt de tre volymerna i häftesform utgivna år 1853 under rubriken Hemmen i den nya världen.⁴⁾ När Fredrika gjorde sin långa resa var hon fyrtioåtta år gammal och en världsberömd författarinna som togs emot som en sådan överallt i Amerika där hon drog fram. Alla

ville träffa den anspråkslösa lilla damen så hon hade svårt att freda sig och finna den ro som krävdes för att få något vettigt gjort. Men hon blir djärvare och djärvare och lämnar salongernas värld och ger sig ut på häpnadsväckande äventyr och beskriver sina reseintryck med en nyfikenhet och professionalitet som det anstår den stjärnreporter hon var. Hortense är arton år gammal år 1870 och en okänd ung kvinna som lämnar krisernas och arbetslöshetens Sverige för att såsom så många landsmän söka finna en framtid i det unga landet på andra sidan havet där nya möjligheter hägrade. Inga jublande beundrare väntade på att få se henne som en ärad gäst.

Många är de amerikafarande som hävdade att sjöresan över Nordsjön mellan Sverige och England var betydligt värre än fortsättningen från Liverpool till New York. Usla farkoster och dålig komfort gällde länge, men när Hortense reste hade läget förbättrats avsevärt. För den som lätt drabbas av sjösjuka var det en klen tröst. Den andra resdagen blåser det upp och Rollo får göra skäl för sitt namn när hon rullande och stampande fortsätter sin färd mot Hull på den engelska östkusten. Hortense är en av många vars mage inte står ut med båtens krängningar och den instängda stanken av tobaksrök och passagerarnas kräkningar och hostande. Liggande på sin brits tvingas hon med jämna mellanrum vända ut och in på magen i ett vattenfyllt fat som Ellen, som ofattbart nog inte berörs av stormen, tillhandahåller och tömmer i omgångar. I alla fall somnar Hortense till slut och när hon vaknar den tredje dagen känner hon sig så återställd att hon till och med kan gå upp på däck i friska luften och även få i sig lite mat, trots att dyningen

ännu ligger kvar i sjön. Vid middagstid skymtar målet vid horisonten och snart ligger Rollo förtöjd vid kajen och det blir dags att stiga i land.

Mottagandet i Hull är allting annat än hjärtligt. Inga representanter för rederiet finns på plats för att möta de ankommande som blir stående på kajen villrådigas om vad som nu skall ske. Först efter en lång stund av tröstlös väntan dyker en jäktad brittisk tjänsteman omgiven av två storvuxna och ilsket blängande poliser upp och meddelar att alla nu skall bege sig till järnvägsstationen som tydligen ligger långt från hamnen i andra ändan av staden. Några hästdroskor står visserligen och väntar ute på gatan, men dessa är reserverade för förstaklassresenärerna. Resten, de övriga kanske åttahundra människorna, får gå till fots genom den gråa och nedgångna hamnstaden beglodda av en likgiltig allmänhet. Det är ont om bärare och de flesta får själva kånka på sitt bagage.

Trötta och svettiga anländer man till järnvägsstationen bara för att mötas av beskedet att tåget till Liverpool redan avgått och man måste tillbringa tjugofyra timmar i väntan på nytt tåg, vilket betyder övernattnings på något av de slitna härbärgena i närheten av stationen. Hortense och Ellen lyckas få nattlogi på ett av dessa härbärgen vars sanitära förhållanden var så bedrövliga att man tillråddes att sköta det hygieniska på järnvägsstationen, där man visserligen får stå i kö för att få plats i toaletterummet men ändå kan uträtta det viktigaste.

Efter en hastig måltid på ett enkelt matställe kan Hortense och Ellen äntligen breda ut sina nyinköpta, lätta madrasser i den fullpackade sovsalen och gå till vila efter en ansträngande dag men utan att byta om till nattkläder.

När Hortense vaknar morgonen därpå känner hon att det kliar på kroppen och när hon tittar efter varför, upptäcker hon massor av röda bett efter loppor trots att hon haft kläder på sig och ju mer hon kliar desto värre blir det. Även Ellen har haft besök av lopporna men inte blivit biten i samma utsträckning som Hortense, vars bleka hud tydligen är särskilt tilltalande för de blodsugande odjuret.

Efter många timmars tröstlös väntan på järnvägsstationen kan emigranterna äntligen avresa mot Liverpool på den engelska västkusten där ytterligare en natt måste tillbringas i väntan på amerikabåten. Tåget är överfullt och man får trängas på hårda bänkar och endast ett fåtal avträden finns att tillgå och dessa blir snabbt så snuskiga att man helst låter bli att besöka dem. Hortense hade hoppats på att få njuta av det engelska landskapet som hon hört skulle vara så grönt och vackert, men under rådande omständigheter spelar det ingen roll att landskapet som de genomkorsar råkar vara industrialismens England insvept i rök från kolgruvor och fabriker.

I Liverpool blir de resande bättre bemötta än i Hull. Här har Cunardlinjen som sköter båttrafiken över Atlanten inköpt och restaurerat härbärgen och hotell i hamnens närhet som man driver i egen regi. Standarden har därmed höjts avsevärt. Äntligen får resenärerna, av vilka många redan är eller håller på att bli sjuka efter de senaste dagarnas umbäranden, hostande och utmattade lämna sitt bagage i trygg förvaring, tvätta sig, byta kläder, äta en hygglig middag och sträcka ut i riktiga sängar. Hortense får till och med tillfälle att läsa några sidor ur Fredrika Bremers *Hemmen i den nya världen*, där den berömda

landsmaninnan skildrar sina upplevelser i Amerika ett tjugotal år innan Hortense gör sin resa.

Fredrika Bremer lämnade Liverpool i september 1849 på ångfartyget Canada. Bland det *"femtital herrar och de tretton-fjorton damer som utgjorde passagerarna fanns också en småväxt, utländsk dam med ovanligt nätta händer. Hon hade egen hytt med ljus från ett kristallfönster i taket och en lampa bakom ett mattslipat glas i ena hörnet, så att hon dag som kväll kunde sitta ostörd och läsa en bok av en för henne dittills okänd amerikansk poet, vilken hon fått med sig som avskedspresent. I sista stund hade en av hennes många engelska vänner stuckit den i hennes hand. Vännen var Mary Howitt, som översatt hennes egna i hela den engelsktalande världen så älskade böcker till världsspråket. Boken var Longfellow's "Evangeline".*⁵⁾

Även om båten inte var så stor så reste uppenbarligen Fredrika Bremer nog så ståndsmässigt och bekvämt. När Hortense Wretlind och Ellen Johansson lämnar Liverpool tjuogoett år senare är det på Cunardlinjens 3 300 ton tunga och 398 fot långa hjulångare Persia byggd 1856 och skrotad redan 1872. Den enkla kabyss som de båda unga kvinnorna delar kan inte mäta sig med Fredrikas eleganta logi, men i jämförelse med Englandsbåtens betydligt mera primitiva miljö måste förutsättningarna för en dräglig överfart ha varit betydligt bättre.

Nio dagar och sexton timmar tar färden över Atlanten och mestadels har man bra väder och kan vistas i båtens salonger och till och med uppe på däck. Ibland när vinden tilltar kan Hortense känna sjösjukan hota, men under denna resa stannar det vid det. Med växande intresse fördjupar hon sig i Fredrikas skildringar från

den nya världen som Hortense nu själv skall få stifta bekantskap med. Fredrika hade vågat sin långa resa som under två år skulle föra henne till så många helt skilda platser i Amerika och till och med till Cuba trots att hon var i femtioårsåldern och ganska klen till sin hälsa. Efter hennes osannolika framgångar hos en svensk såväl som internationell läsekrets tycktes hennes författarskap ha gått i stå och tyna bort under tyngden av växande krav både från omgivningen och henne själv. Antagligen var resan ett sätt att komma bort från det invanda och möta nya, spännande miljöer och människor och gjuta nytt liv i hennes konstnärliga skapande. I bagaget fanns både ritstiftet och pennan och de kom båda att användas flitigt. I *Hemmen i den nya världen* är Fredrika Bremer reporter och inte romanskrivare och hennes moderna och fria stil som var banbrytande påverkades säkert av

Till vänster. Fredrika Bremer målad av Johan Gustaf Sandberg 1843.
Till höger: Hortenses reselektyr. "Hemmen i den Nya världen" var originaltiteln på hennes bok som kom ut första gången 1854.

att hennes reportage var skrivna som privatbrev främst till system hemma i Sverige.

För Fredrika Bremer var Amerikaresan alltså en arbetsresa och även om den var nog så lång, var hennes avsikt att återvända till släkten och vännerna hemma i Stockholm. Men hur tänker sig Hortense och Ellen att framtiden skall gestalta sig för dem? Om detta pratar de en hel del under den långa resan till Amerika. För Ellen är drömmen om att uppleva något nytt och fantastiskt nog det starkaste skälet till hennes resa. Med hull och hår har hon tagit del av de många inte sällan överdrivet positiva skildringarna av livet i Amerika i de färgglada emigrantbroschyrerna vars propaganda var nog så effektiv. Med sitt glada och frejdiga humör, sin hälsa och sin blonda, nordiska skönhet skall det nog inte bli omöjligt för henne att hitta goda utkomstmöjligheter eller varför inte en välbärgad, tjugig amerikan att gifta sig med. Hon kan redan nu se sig själv sittande som elegant lady omgiven av små guldlöckiga barn, trogna tjänare och en älskande make. Varför stanna och vantrivas i det trista och av ekonomiska kriser drabbade hemlandet när möjligheterna hägrar på andra sidan havet?

Hortense kan inte låta bli att le lite åt sin nya väninnas oreserverade entusiasm. Själv är hon egentligen ganska tveksam till vad hon givit sig in på. Sant är att tillfället att våga språnget nog är nu medan hon är ung och nyfiken, men hon förstår också att saknaden efter modern och systrar, bröder och vänner kommer att kännas svår. Emigrantpropagandan har hon för länge sedan genomskådat och några naiva förhoppningar om en kommande problemlös tillvaro har hon knappast. Men med sin

religiösa läggning är hon mycket intresserad av att stifta bekantskap med de många skiftande fria fromhetsrörelser som kommer att möta henne i det nya landet där ingen statskyrka ligger som ett hämmande skal över allt andligt liv. I detta intresse har hon också uppmuntrats av kusinen William Wretlind och genom honom har hon nu adresser till olika amerikanska trosfränder till honom, främst inom den så kallade Augustanasynoden i New Hampshire som står den Evangeliska fosterlandsstiftelsen, som Wretlind verkar i, nära. Att möta människorna i USA och lära sig deras språk och kultur är också saker som lockar. Jo, visst är detta ett äventyr att uppleva!

*

Så nås äntligen New York och Persia ankrar upp vid Castle Garden på södra Manhattan och första och andra klassens passagerare till vilka Hortense och Ellen hör, får gå i land först och genomgå en fem timmar lång kontroll som främst gäller emigranternas hälsotillstånd. Undersökningen är ändå inte särskilt noggrann för dessa kategorier av passagerare. Värre är det för däckspassagerarna där man kan förvänta sig att det står sämre till med hälsan. Först år 1882 invigs mottagarstationen på Ellis Island där kontrollerna kan skärpas betydligt och många emigranter nekas inresa och får vända tillbaka till Europa med oförrättat ärende.

På kajen möts Hortense och Ellen av Ellens storebror Lars, hans hustru Helga och deras två små barn för att med järnväg föras vidare till Boston där familjen hyr ett stort trähus i stadens södra utkant som man delar med en norsk familj.

Om Pehr Hallberg

Johan A Svensson berättar om sin vän i efterlämnade anteckningar

Om min vän Pehr Hallberg vet jag märkligt nog inte så mycket trots att vår vänskap varit bestående ända sedan vi först möttes under studenttiden i Lund. Pehr är inte en person som det är alldeles lätt att komma underfund med och han är ganska förtegen till sin läggning. I Lund hörde han inte heller till de glada gossarnas skara, de som hördes och märktes i studentlivet och regelbundet gjorde resor på dagarna tre till det glada Köpenhamn med dess överflöd av sprit och lätta damer. För sådant liv hade han varken lust eller ekonomi. Visserligen uppbar han ett arv från sina tidigt döda föräldrar, men han var ganska sparsam och återhållsam med sina utgifter.

Till bilden hör också hans gradvis försämrade hälsa. Båda hans föräldrar, kustuppsyningsmannen Per Johan Hallberg och hans mor Götha Amalia Hallberg, född Koopman, drabbades av tuberkulos och två systrar till Pehr själv hade avlidit i späda ålder under den stora rödsotepidemin som härjade under 1840-talet. Jag har i min ägo ett utkast till en självbiografi som han påbörjade trots sin ungdom men aldrig fullbordade. Han bad mig läsa inledningen och ville ha mina synpunkter, men jag glömde

visst lämna tillbaka papperen och Pehr fick andra saker att tänka på. Han hade många intressen. Så här skriver Pehr själv om sin bakgrund:

På fädernet härstammar jag från en prästsläkt i Värmland och i Bergslagen, men mina närmaste släktingar har främst levt i Skåne och i Halland. Familjenamnet Hallberg kom troligen från den gamla Hallbergska släktgården Margretetorp, belägen vid Hallandsåsens södra sluttning, men min farfar Pehr lämnade Skåne och blev apotekare och rådman i Laholm och således hallänning. Min far som inte oväntat hette Per Johan var född i Laholm 1823 och blev jakt- och kustuppsyningsman vid Hallands norra kustdistrikt och stationerad i Varberg. Han gifte sig med Götha Amalia Koopman av holländsk släkt som funnits i Göteborg sedan 1600-talet och drivit fabriksrörelse, köpenskap och rederi särskilt i stadsdelen Majorna. Min far Per Johan dog redan år 1852 då jag endast var sju år gammal. Min mor dog tre år senare i tuberkulos i Göteborg, dit vi flyttat efter min fars död och där min mor hade många släktingar. En av dessa är min moster Svea, gift Lindberg, som stod min mor särskilt nära. När Svea fyllde nitton år uppvaktades hon av sin lillasyster Götha med en födelsedikt som jag har bevarad.

Till Demoiselle

Svea Fredrika Koopman på dess 19de Födelsedag den 12te Junij 1840

*Jag önskar dig lycka och trefnad
I dag på ditt nittonde år,
O, måtte förskönas din Lefnad
Och Gledje uppfylla din Wär.
O, måtte deig Anglarna skydda*

Vauxhall, familjen Lindbergs hem i Göteborg, där Pehr växer upp.

Ovan: Götha Amalia Hallberg född Koopman. Som vuxen blir hon mor till Pehr Hallberg.

Till höger: Svea Lindberg född Koopman, på äldre dar. Moster till Pehr.

*I hela din öfriga tid,
Och hvad du dig företar lyckas
Och Gledje må följa din stig;
Och måtte den dag som nu randas
Bli molnfri och himmelen klar
Ej Sorgen med nöjet må blandas
Men heldre försköna dina dar;*

*Wälment af Götha Amalia Koopman
En Kjär Syster*

Jag var tio år gammal när min mor gick bort bara trettio år gammal. Jag minns henne som mycket vacker med sitt kolsvarta hår och gracila uppenbarelse och jag känner mig fortfarande nära henne trots att jag inte fick ha henne längre i livet. Jag kom att växa upp i det Lindbergska hemmet, Vauxhall, vid Första Långgatan nära Masthugget. Byggnaden hade varit gästgiveri och nöjeslokal (därav namnet) och var omgiven av en stor trädgård, där mitt intresse för träd och växter tändes och frodades. En viktig gestalt i mitt liv blev också min morbror Charles Peter Koopman, som har en stor segelmakeriverkstad i Majorna med många anställda arbetare. Han blev också min förmyndare och är en person som jag högaktar på många sätt och vis. Inte minst genom hans sociala engagemang för de fattiga och mindre bemedlade. Andra släktingar som också betyder mycket för mig är min faster Marias familj. Hon är gift med prosten Martin Neuman i Söndrum utanför Halmstad, där jag alltid är välkommen att vistas så ofta jag kan i prästgården och särskilt umgås med sonen Leopold som är några år yngre än jag.